

Tobacco Smoking

Urbanová, P.^{1,2}, Mravčík, V.^{1,3,4}

- 1 | Department of Addictology, First Faculty of Medicine, Charles University and General University Hospital in Prague, Czech Republic
2 | Prison Service of the Czech Republic
3 | National Monitoring Centre for Drugs and Addiction, Office of the Government, Czech Republic

Citation | Urbanová, P., Mravčík, V. (2019). Kouření tabáku u vězňů osob. *Adiktol. prevent. léčeb. praxi*, 2(1), 8–12.

Background | In recent years, the Czech Republic has implemented effective tobacco control strategies. Interventions and public health concerns are particularly focused on the general population, while very little attention is paid to the prison subpopulation, despite the fact that the prevalence of smoking among prisoners has been found to be approximately three times higher than in the general population. **Aims** | To map the prevalence of smoking among prisoners and to determine the degree of their dependence on nicotine. **Methods** | The sample consisted of male prisoners in one prison in the Czech Republic (n=1214). The source of data was the SARPO Prison Predictive System in 2017, from which information on smoking was obtained. For

selected smokers (n=48), nicotine dependence was assessed using the Cigarette Dependence Scale (CDS) self-assessment questionnaire. **Results** | There were 1038 daily smokers (85.5%) and 176 non-smokers (14.5%) in the prison population. In the questionnaire survey on a non-representative sample of prisoners, a medium dependency on nicotine was found in the majority of the smokers – 33 (68.8%). **Conclusion** | Compared with data from the general population, the prevalence of smokers in the Czech prison population is approximately three times higher. Although the prevalence of smoking among prisoners is high, there is a lack of professional help and advice on smoking cessation which should take into account the specific conditions of imprisonment, particularly

Keywords | Addiction – Nicotine – Smoking – Prison population

Submitted | 1 November 2018

Accepted | 12 December 2018

Grant affiliation | The article was supported by the institutional support programme Progres No. Q06/LF1 and the project No. LO1611 with financial support from the Ministry of Education, Youth, and Sports as part of the NPU I. programme.

Correspondence address | Petra Urbanová, Mládežnická 274/IV, 377 01 Jindřichův Hradec, Czech Republic

urbanovapetra1@seznam.cz

Kouření tabáku

Urbanová, P.^{1,2}, Mravčík, V.^{1,3,4}

1 | Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta, Univerzita Karlova
a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze

2 | Vězeňská služba ČR

3 | Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti, Úřad vlády
ČR

4 | Národní ústav duševního zdraví

Citace | Urbanová, P., Mravčík, V. (2019). Kouření tabáku u vězňených osob. Adiktol. prevent. léčeb. praxi, 2(1), 8–12.

Východiska | V posledních letech uplatňuje ČR efektivní strategie kontroly tabáku. Většina intervencí a zájmu je cílena na majoritní, obecnou populaci, zatímco velmi malá pozornost je věnována vězeňské subpopulaci, a to i přes fakt, že prevalence kouření mezi vězeňskou subpopulací je až 3krát vyšší než v obecné populaci. Cíl | Zmapování prevalence kouření mezi vězňenými osobami mužského pohlaví a určení stupně závislosti na nikotinu. Metody | Soubor tvořili vězni-muži v jedné věznici ČR (n=1214). Zdrojem dat byl vězeňský informační systém SARPO za r. 2017, ze kterého byly zjištěny základní informace o výskytu kouření. U namátkově vybrané skupiny kuřáků (n=48) byla zjišťována míra závislosti na nikotinu prostřednictvím sebehodnotícího dotazníku Škála

závislosti na cigaretách (CDS – Cigarette Dependence Scale). Výsledky | V souboru vězňených osob bylo 1038 (85,5 %) každodenních kuřáků a 176 (14,5 %) nekuřáků. V dotazníkovém šetření, provedeném na namátkově vybraném vzorku odsouzených (n=50), byl zjištěn nejvyšší počet jedinců se střední závislostí na nikotinu, a to 33 (68,8 %). Závěr | V porovnání s údaji z obecné populace je v české vězeňské subpopulaci prevalence kuřáků přibližně 3krát vyšší. Ačkoliv je prevalence kouření mezi vězni vysoká, v ČR je odsouzeným jen velmi poskrovnu nabízena odborná pomoc při odvykání kouření, která by zohledňovala specifické podmínky uvěznění – zejm. zvýšené stresové vypětí a všudypřítomnou nudu.

Klíčová slova | Závislost – Nikotin – Kouření – Vězeňská populace

Došlo do redakce | 1. listopadu 2018

Přijato k tisku | 12. prosince 2018

Grantová podpora | Tento článek byl podpořen institucionálním programem podpory Progres č. Q06/LF1 a projektem číslo LO1611 za finanční podpory MŠMT v rámci programu NPU I.

Korespondenční adresa | Mgr. Petra Urbanová, Mládežnická 274/IV, 377 01 Jindřichův Hradec

urbanovapetra1@seznam.cz

1 ÚVOD

Kouření a závislost na tabáku jsou celosvětově jedním z nejzávažnějších problémů veřejného zdravotnictví, kouření v r. 2016 představovalo globálně čtvrtý nejvýznamnější rizikový faktor měřeno roky ztraceného života v důsledku nemocnosti a úmrtnosti (DALYs) – na vrub kouření šlo globálně 7,4 % všech DALYs a 13,0 % všech úmrtí, a to poměrně vyrovnaně v případech mužů i žen (Gakidou et al., 2017). V obecné dospělé populaci ČR prevalence současného kouření v roce 2017 dosáhla 25,2 % a prevalence denního kouření 18,4 % (Váňová et al., 2018). Jednou ze specifických subpopulací charakteristickou vysokou prevalencí kuřáků jsou jedinci umístění ve výkonu trestu. Na užívání návykových látek ve vězeňské populaci ČR se zaměřuje opakovaná dotazníková studie realizovaná Národním monitorovacím střediskem pro drogy a závislosti ve spolupráci s Vězeňskou službou ČR, podle které bylo v r. 2016 mezi odsouzenými vězni 71,5 % osob, které užily tabák v posledních 12 měsících, 7,6 % vězňů nikdy neužilo tabákový výrobek (Grohmannová, 2017). Rovněž zahraniční odborné studie upozorňují na velmi vysokou prevalenci kouření mezi odsouzenými, která se pohybuje mezi 78–83 % (Sieminska et al., 2006; Cropsey et al., 2010; Richmond et al., 2010), přičemž jednotlivé výsledky mohou být rozdílné v návaznosti na stát a jeho veřejnozdravotní strategie, typ zabezpečení věznic, pohlaví participantů a jiné (Ritter et al., 2011). Z konkrétních prevalencí kuřáků ve vězeňské populaci v zahraničí uvádíme například Austrálii se 79 % kuřáků (Belcher et al., 2006), Velkou Británii se 78 % kuřáků (Singleton et al., 2003) nebo Polsko s 81 % kuřáků mezi vězni (Sieminska et al., 2006). Vysoká prevalence kuřáků mezi odsouzenými bývá často spojována se sociodemografickými a zdravotními charakteristikami této subkultury, tedy s nižší mírou vzdělání, s frekventovanějším počtem uživatelů návykových látek a s častějšími psychiatrickými komorbiditami (Howell et al., 2015). S ohledem na celkový počet vězňů osob, který se pohyboval v roce 2017 kolem 21 tis. (VSCR, 2017), a vzhledem k vysoké prevalenci kuřáků mezi nimi si dle našeho názoru téma zaslouží zájem odborné veřejnosti.

2 VÝZKUMNÝ SOUBOR A POUŽITÉ METODY

Sběr dat byl uskutečněn v jedné konkrétní české věznici pro výkon trestu odnětí svobody s ostrahou s vysokým stupněm zabezpečení a s ostrahou se středním stupněm zabezpečení či se zvýšenou ostrahou (sestupně podle četnosti zastoupení v souboru). Data byla zjištěna z vězeňského programu SARPO (Stručná analýza rizik a potřeb odsouzených), což je prediktivní nástroj na hodnocení rizik a kriminogenních potřeb odsouzených, který byl do penitenciární praxe zaveden dnem 1. 11. 2012 a je obsažen ve Vězeňském informačním systému (VIS). Součástí nástroje SARPO je oddíl Závislosti, který spolu s odsouzeným vyplňují vězeňští psychologové v rámci anamnestického rozhovoru. Z výše uvedeného důvodu jsou respondenty odsouzení vězni. Obvinění ve výkonu vazby nejsou ve výzkumném vzorku zahrnuti. Sběr dat proběhl v květnu 2017 a údaje byly vyhodnoceny celkově od 1214 vězňů. Vzhledem k profilaci věznic se jedná o respondenty výlučně mužského pohlaví, přičemž kritériem pro výběr respondentů bylo umístění ve výkonu trestu v této konkrétní věznici v době studie a uzavřené psychologické posouzení.

Kouření bylo definováno jako současné užívání tabáku s denní spotřebou, bez ohledu na formu užívaného tabáku (porcovaný/neporcovaný).

Z celkového počtu 1214 osob byl následně vybrán nereprezentativní soubor o velikosti 50 odsouzených, přičemž vybraný soubor byl zvolen namátkově z osob, které se v době studie zúčastnily psychodiagnostického vyšetření. Vybranému souboru byl skupinově administrován sebehodnotící dotazník Škála závislosti na cigaretách (Cigarette Dependence Scale) – CDS, pro určení stupně závislosti na nikotinu (Etter et al., 2003). Škála obsahuje celkově 12 položek, které jsou jednotlivě obodovány od 1 do 5 bodů. Celkový nejvyšší možný počet získaných bodů je 60, nejnižší 12, přičemž 12 až 24 bodů je hodnoceno jako mírná závislost, 25 až 44 bodů jako střední závislost, 45 a více bodů je hodnoceno jako silná závislost. Vybranému vzorku 50 osob byly dále přidány doplňující otázky ohledně věku počátku kouření a případně, zda se jedinci pokusili se závislostí na tabáku skončit a případně počet takových pokusů.

Z 50 sebraných dotazníků byly vyloučeny 2 osoby – nekuřáci, celkově zůstalo 48 vězňů respondentů, jejichž data byla zpracována v programu Microsoft Excel 2010.

3 VÝSLEDKY

Z celkového počtu 1214 respondentů bylo 1038 (85,5 %) kuřáků a 176 (14,5 %) nekuřáků (Tabulka 1). Počet denně vykouřených cigaret u kuřáků dosáhl 1 až 80 cigaret, průměr 15,3, medián 15 cigaret.

Každodenní kouření	Počet	%	Průměrný věk	Průměr (medián) denní spotřeby cigaret (ks)
Kuřák	1038	85,50 %	34,23	15,3 % (15)
Nekuřák	176	14,50 %	39,04	-
Celkem	1214	100 %	-	-

Tabulka 1 | Výskyt každodenního kouření, průměrný věk a počet vykouřených cigaret

Z kuřáků, kterým byla administrována Škála závislosti na cigaretách (n=48), spadalo nejvíce jedinců do kategorie 2 – střední stupeň závislosti (n=33), tedy 69 % osob byli jedinci se střední závislostí na nikotinu (Tabulka 2). Průměrný počáteční věk konzumace cigaret u dotazovaných byl 14,8 let.

Stupeň závislosti (CDS)	Počet	%
1 – mírná závislost	3	6,25 %
2 – střední závislost	33	68,75 %
3 – silná závislost	12	25,00 %

Tabulka 2 | Výskyt stupně závislosti na cigaretách

Z celkového počtu dotazovaných kuřáků (n=48) se 23 (47,7 %) osob nikdy nepokoušelo s kouřením přestat a 25 (51,1 %) osob se během svého života alespoň 1krát o abstinenci od cigaret pokusi-

lo. Průměrný počet abstinčních pokusů činil u respondentů 2, u 2 jedinců se vyskytl nejvyšší počet 10 pokusů o odvykání.

4 DISKUZE

Námi prezentované výsledky se obecně shodují s tuzemskými údaji o kouření mezi vězni v ČR. K obdobným výsledkům docházejí taktéž v zahraničí. V našem výzkumu dosáhl výskyt každodenního kouření mezi vězni 85,5 % a u vybrané podskupiny vězňů dosáhla závislost na nikotinu nejčastěji středního stupně (68,8 % osob). Na základě získaných dat můžeme soudit, že prevalence užívání tabáku u vězeňské populace je až 3–4krát vyšší než prevalence v obecné populaci – pro srovnání prevalence denních kuřáků mezi muži v obecné populaci dosahuje 22,6 % (Váňová et al., 2018). Při porovnávání je potřeba vzít v úvahu nižší věk vězňů i fakt, že mezi vězni je četnější nízký socioekonomický status, častá závislost na dalších návykových látkách a v neposlední řadě častá přítomnost psychiatrických onemocnění, přičemž právě tyto faktory lze u kuřáků identifikovat ve větší míře i v obecné populaci (Králíková et al., 2013). Ukázalo se, že poměrně velký podíl respondentů se pokusil s kouřením přestat. Přesto je v českých věznicích dostupná pouze velmi omezená adekvátní odborná pomoc, a to přesto, že na základě osobní zkušenosti autorky se nezdá stává, že za 1 cigaretu odsouzený zaplatí svou celodenní stravou, nebo že se z vězeňské knihovny ztrácejí knihy, které jsou doslova vykouřeny.

Za zmínku také stojí politika vůči kouření ve věznicích. Podle platné zákonné úpravy (zákon č. 65/2017 Sb.) vězni ve věznicích kouřit mohou, odsouzený má povinnost dodržovat zákaz kouření v místech, kde je to vzhledem k možnému ohrožení zdraví nekuřáků nebo z protipožárních důvodů ředitelem věznice zakázáno (zákon č. 169/1999 Sb.). Ředitel konkrétního zařízení může vydat zákaz kouření ve vnějších a vnitřních prostorách věznice s výjimkou vyhrazených míst označených grafickým symbolem s nápisem Kouření povoleno. V případě porušení výše uvedené základní povinnosti odsouzeného (kouření mimo vyhrazený prostor), je odsouzenému uděleno napomenutí, případně kázeňský trest. V právních úpravách je ustanoveno právo vězňů na nekuřácké prostředí, a to na základě vlastní žádosti (dle Vyhlášky MŠP č. 345/1999 Sb., § 23, odst. 7), což je v současné době aktuálním tématem vězeňské služby, která musí stále častěji reagovat na stížnosti nekuřáků, kteří jsou v přeplněných věznicích umístěni mezi kuřáky (vlastní pozorování autorky). Vybrané zahraniční politiky se v současnosti ubírají směrem k absolutnímu celoplošnému zakazu v prostorách věznic, který byl zaveden např. ve Velké Británii, Kanadě či Austrálii. Lankenau (2001) však výrazně upozorňuje, že samostatný a pouhý zákaz kouření ve věznicích vede k podněcování a vytváření černého trhu s tabákem a cigarety se následně stávají vzhledem ke své nedostupnosti a nelegálnosti stabilní platební komoditou (například bochník chleba za krabičku cigaret). Odborníci se shodují, že vedle represivního zakazu kouření je nezbytné implementovat a zkvalitňovat dostupnost a nabídku odborných terapeutických intervencí při léčbě závislosti na tabáku (Cropsey et al., 2010; Richmond et al., 2012; Howell et al., 2015), jelikož tabák a cigarety sehrávají ve věznicích mnohem komplexnější roli, než je pouhé kouření, ale jsou také odrazem copingových strategií, které pomáhají jedincům vyrovnat se zátěžovou situací – s uvězněním, ztrátou sociálních vazeb, ztrátou sociálních rolí, a zejména se jedná o obchodní komoditu. Ritter et al. (2011) upozorňují, že vězeňské

programy zaměřené na léčbu závislosti na tabáku musí zohledňovat právě stres pramenící z vězeňského prostředí a dále by měly vést k aktivizaci odsouzených formou zvyšování počtu volnočasových aktivit (kouření často slouží k překonávání každodenní nudy a rutiny ve věznicích).

Právě v tomto směru vidíme velký potenciál, jenž by si zasloužil zájem dalšího výzkumného bádání. Předpokládáme, že při podrobnějším zkoumání fenoménu závislosti na tabáku u vězňů osob by bylo zapotřebí zaměřit se hlouběji na význam tabáku v kriminální subkultuře, na postoje a potřeby vězňů, na základě čehož by bylo možné sestavit efektivní cílené programy pro léčbu závislosti na tabáku u vězňů.

Limitujícím prvkem práce je jednoznačně nerepresentativní vzorek vybrané populace, jelikož jde o soubor z jedné věznice a ve vybraném vzorku nejsou zahrnuty osoby s nízkým stupněm zabezpečení. Mezi respondenty jsou zahrnuty převážně osoby recidivující – věznice je orientována převážně na osoby s nařízeným typem věznice ostraha (ostraha se středním a vysokým stupněm zabezpečení), což sice není složení zcela reprezentativní pro celou vězeňskou populaci, ale nemělo by mít vliv na míru kouření a praktiky související s kouřením mezi vězni v ČR obecně. Dalším možným limitem je fakt, že sebraná data jsou použita z počátečního pohovoru prováděného při vstupu do věznice, čili během pobytu ve věznici může dojít k omezení kouření nebo až k úplné abstinenci, ale naopak také k započítání kouření u dosavadních nekuřáků. Ve věznicích existuje spíše omezená dostupnost tabáku (nejčastěji z finančních důvodů). Otázkou také zůstává otevřenost respondentů a systematicky informační chyba daná tendencí zkrášlovat zkušenosti s návykovými látkami, která je však v případě tabáku nižší než u ostatních návykových látek. V neposlední řadě pokládáme za důležité zmínit, že se často jedná o jedince s disociálními rysy, kteří opakovaně a zcela účelově mohou měnit svůj evidenční status kuřák/nekuřák za účelem dosažení manipulativních cílů – například stěhování z cel či úseků ve věznici, což může být také limitujícím faktorem při zjišťování prevalence kuřáků ve věznici.

5 ZÁVĚR

Potvrdilo se, že u vězeňské populace je míra kouření velmi vysoká a vzhledem k celkovému počtu vězňů představuje kouření ve věznicích významný, avšak opomíjený veřejnozdravotní problém. Existuje značný, dosud nevyužitý prostor pro adiktologické intervence v oblasti odvykání kouření ve věznicích. Prostor je o to větší, že poměrně vysoký počet kuřáků se pokoušel s kouřením přestat, což je výzvou pro odborné zaměstnance věznic věnující se problematice závislosti (vězeňských psychologů, speciálních pedagogů či nově vězeňských adiktologů). Další aktuální otázkou je případná změna politiky kontroly tabáku ve věznicích směrem k nekuřáckému prostředí.

Role autorů | PU se podílela na sběru a analýze dat, oba autoři se podíleli na tvorbě článku.

Konflikt zájmů | Bez konfliktu zájmů.

LITERATURA / REFERENCES

- Belcher, J. M., Belcher, J. M., Butler, T., Richmond, R. L., Wodak, A. D. & Wilhelm, K. (2006). Smoking and its correlates in an Australian prisoner population. *Drug and alcohol review*, 25(4), 343–348.
- Cropsey, K. L. & Kristeller, J. L. (2003). Motivational factors related to quitting smoking among prisoners during a smoking ban. *Addictive Behaviors*, 28(6), 1081–1093.
- Cropsey, K. L., Jones-Whaley, S., Jackson, D. O. & Hale, G. J. (2010). Smoking characteristics of community corrections clients. *Nicotine & Tobacco Research*, 12(1), 53–58.
- Etter, J. F., Le Houezec, J., Perneger, T. V. (2003). A self-administered questionnaire to measure dependence on cigarettes: The cigarette dependence scale. *Neuropsychopharmacology*, 28, 359–370.
- Gakidou, E., Afshin, A., Abajobir, A. A., Abate, K. H., Abbafati, C., Abbas, K. M., ... Murray, C. J. L. (2017). Global, regional, and national comparative risk assessment of 84 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990-2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *The Lancet*, 390(10100), 1345–1422.
- Grohmannová, K. (2017). Užívání návykových látek a hraní hazardních her ve vězeňské populaci ČR. *Zaostřeno na drogy*, 06/17, 1–16.
- Howell, B. A., Gwydys, J., Kral, A. H. & Comfort, M. (2015). Prevalence and factors associated with smoking tobacco among men recently released from prison in California: A cross-sectional study. *Addictive Behaviors*, 50, 157–160.
- Králíková, E. (2013). Závislost na tabáku, epidemiologie, prevence a léčba. Břeclav: ADMIRA, s. r. o.
- Lankenau, S. (2001). Smoke'em if you got'em: cigarette black markets in U. S. prisons and jails. *The prison journal*, 81(2), 142–161.
- Richmond, R., Butler, T., Wilhelm, K., Wodak, A., Cunningham, M. & Anderson, I. (2009). Tobacco in prisons: A focus group study. *Tobacco Control*, 18(3), 176–182.
- Sieminska, A., Jassem, E. & Konopa, K. (2006). Prisoners' attitudes towards cigarette smoking and smoking cessation: a questionnaire study in Poland. *BMC Public Health*, 6(1), 181–189.
- Singleton, N., Farrell, M. & Meltzer, H. (2003). Substance misuse among prisoners in England and Wales. *International review of psychiatry*, 15(1–2), 150–152.
- Váňová A., Skývová, M. & Malý, M. (2018). Užívání tabáku v České republice 2017, Praha: SZÚ (dostupné z: www.szu.cz).
- Právní předpisy
- Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.
- Zákon č. 65/2017 Sb., o Zákon o ochraně zdraví před škodlivými účinky návykových látek.
- Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., vyhláška Ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

